

EKLER ANDREA
Szimultán utazás

Németh László írásai a világirodalomról III.*

A *Szimultán utazás* a Németh László világirodalmi írásait tartalmazó sorozat harmadik, egyben utolsó kötete. Miként az előző kötetek (*A mítosz emlőin*, *A kísérletező ember*), ez is olvasható önmagában, mégis úgy vélem – s nem csupán szerkesztői elfogultságból –, hogy érdemes mindhárom kötetet forgatni. Az előző kötetek inkább olvashatók voltak személyes irodalomtörténetként, e kötet írásainak sorrendisége kevésbé meghatározó. Zömében huszadik századi, kortárs szerzők műveiről szól Németh László az itt található esszéiben, tanulmányokban, kritikákban, színikritikákban (kivételet képez pl. Rostand, a *Cyrano de Bergerac* előadásának kritikája, mely az előző kötetbe már nem illett volna, s mivel az abban szereplő írások egységesebb rendszert alkottak, célszerűbbnek látszott inkább e heterogénebb kötetbe illeszteni). Az írások a szerzők nemzetisége szerint kerültek egy-egy „csoportba”, ezen belül szerzőség szerint időrendben követik egymást. A szerzők, művek kiválasztása esetlegesebbnek látszik Németh László részéről, feltűnő, hogy kevesebb az átfogó nagy tanulmány (konkrétan mindössze egy ilyen szerepel a kötetben, a többi tanulmány egy-egy szerző köré épül, arról, hogy ezek a tanulmányok milyen mértékben mutatnak túl a címeikben jelzett szerzők művein, a későbbiekben szólok). Persze hogy Németh László választásai korántsem voltak esetlegesek, arra maga is több ízben utal. Rengeteget olvasott, „versenyeztette” a könyveket, s a kiválasztottakról írt. A kiválasztás szempontját nehéz meghatározni. Feltűnő, hogy valamennyi szerző, mű kapcsán egy-egy meghatározó problematika készítette írásra. A jellegadó, a huszadik századra jellemző alkotásokat kereste, emelte ki. Másfelől a választást nyilván a könyvek elérhetősége is befolyásolta. A kortárs irodalomból – főként alkotói pályájának vége felé – eredeti nyelven korlátozottabban juthatott hozzá kötetekhez. Többször kiderül a szövegből, hogy valamennyi külföldi tartózkodása alatt megragadta az alkalmat, s könyveket „halmozott fel”, nyelvi zsenijét tekintve, választásai során nyelvi akadályokba nem ütközött. Ezen túl nem az érdeklődés hiánya, hanem egy adott kor szel-

lemi élete, a lehetőségek is meghatározóak voltak. Amikor Dürrenmatt lehetséges magyarországi hatásáról gondolkodott, lényeges általános következtetéseket vont le, közben nem is olyan burkoltan utalva arra a „vasfüggönyre”, mely nagyon is meghatározta, milyen hatások érthették a szerzőket, olvasókat, milyen olvasmányokhoz juthattak hozzá könnyebben. S ne feledjük, amikor Németh László kortársairól írt, még nem játszódtott le a kanonizáció. Akiket esetleg hiányolunk, mert egy-egy kánon elmaradhatatlan részének tartjuk, akkor még nem feltétlen számítottak evidenciának. Mint a Dürrenmattról szóló írásában fogalmaz: „Hogy egy korszaknak kik a legnagyobb írói, a kortársak nem szokták tudni. (...) A mai legnagyobbakat tán a nálunk sokkal tájékozottabbak sem ismerik, vagy ha igen, nem veszik észre, hogy a legnagyobbak.” A szövegek arról is tanúskodnak, hogy Németh László akikről vagy amely művekről hallott, igyekezett utánajárni, hozzájutni a művekhez. Hogy mennyivel több kortársi szerzőt olvasott eredetiben, az más írásainak utalásából, példáiból, áttekintő felsorolásából is kiderül. Külön-külön magyarázatokat találhatunk a választásra, például a drámák közül zömében az akkoriban Magyarországon színházakban előadottakról ír, vagy feltehetően nem írt volna Knightról, ha nem egyik lányától kapta volna meg könyvét. S miként azt az előző két kötet utószavában is hangsúlyoztam, Németh László nem szándékozott átfogó irodalomtörténetet írni.

Módszertani szempontból a szövegek ebben a kötetben is az első kiadást követik, az életműsorozatot,¹ illetve a Püski-féle kiadásban szereplő, Németh Ágnes által szerzői kéziratok alapján javított kiadást alapul vevő digitális szövegváltozattal² egybevetve. A hiányzó szövegrészek szögletes zárójelben szerepelnek.

A kötetben szereplő írások közül a legtöbb a *Napkeletben*, a *Hidban* és a *Tanuban* jelent meg, ezen kívül a *Kelet Népeben*, a *Csillagban*, a *Tiszatájban*, a *Nagyvilágban*, az *Erdélyi Helikonban*, a *Nyugatban*, az *Új Írásban* és a *Válaszban* voltak olvashatók. Németh László ezeket az írásokat 1927 és 1979 között publikálta.

Németh László e kötet íásaiban is komplexitásra törekszik, folyamatában látja, láttatja a szerzőket, műveket, az európai és világirodalom, kultúra, tudomány kontextusába helyezve értelmezi az alkotásokat, alkotói pályákat, s noha világirodalomról ír, viszonyítási pontja mindig a saját anyanyelvén született irodalom. Ez nem jelent elfogultságot, sőt éppen ellenkezőleg, rendkívül erőteljes kritikához, gyakran önbírálatához is vezet, belső igényből adódóan, nem direkt módon. Ezekben a tanulmányokban, kritikákban sem adja fel az olvasóval való kontaktus lehetőségét, bízik egy termékeny párbeszédben, nem tekinti a saját véleményét

* A kötet, melynek utószavát közöljük, a közeljövőben jelenik meg.

1 A Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó 1969-ben indult sorozata, mely kiadás problémáira *A mítosz emlőin* utószavában utaltam.

2 *Németh László összes műve*. CD-ROM, Arcanum Adatbázis – Osiris Kiadó

abszolút mérvadónak, inkább abban bízunk, hogy a kritikus pontokra rámutatva, másokat is elgondolkodtat. Mint írja: „nálunk a szépséget is könnyebb kintről, a nagyvilág tekintélyével tanítani – mint bentről, itt kiszenvedett alkotásokkal.” (Sillampää: *Silja*). Számos – ma már klasszikusnak számító – világirodalmi alkotás fordítójaként ezúttal sem mellőzi az egyes művek fordításaival kapcsolatos megjegyzéseit, javaslatait.

Értelmezései során is, miként a szépprózájában gyakran, különböző világok, értékrendek feszülnek egymásnak, felszínre hozva a korabeli szellemi mozgásokat, kíméletlen korkritikát is gyakorolva.

A kötet írásai közül a legtöbb négy nagyobb csoportba rendezhető. Kiemelkednek a nagyobb tanulmányok (*Dürrenmattról, André Gide, Proust, Blasco Ibanez, Ortega y Gasset, García Lorca színpada, Európa földrengés térképéhez, Pirandello színpada, A Glastonbury Romance és a huszadik századi regény*) – látható, hogy csupán a tetemes számú kisebb lélegzetű írás viszonylatában látszik kevesebbnek a nagy tanulmányok száma. S noha egyetlen direkten átfogó tanulmányt olvashatunk a kötetben, az egyes szerzőkről szóló tanulmányokban meghatározó volt a szerzők kiválasztásának szempontrendszere, ezek a tanulmányok valamilyen szempontból tematikus, esztétikai, elméleti tendenciákra utalnak. Ahogy Ortega tanulmányában fogalmaz: „A történelem olyan vers, amelynek minden szaka más ütemre lejt. De ha így van, nekünk, akik e század strófájában vagyunk beiktatott szavak, e strófa üteme éppoly fontos, mint maga a vers. Ez az ütem a parancs, amelyet a verstől kapunk. Amit Ortega úgy mond: mindenkinek első kötelessége kora imperatívuszát megérteni.” (*Ortega y Gasset*) Dürrenmatt tanulmányában a nyugati irodalom egészére tesz megállapításokat. Így szól arról, hogy a keserűség hogyan csap át komédiába, milyen tendenciózusan válnak cinikussá a szerzők, alkotások. Mindenre érzékeny radarokkal rendelkezik, levezeti a „dürrenmatti túlzás” fogalmát, értékeli ötletességét, amelyet más szerzők esetében is fontosnak tart. Kiemeli, hogy „amit mond, az az idő nemcsak egy pontján” érvényes. Ez Németh László írásaiban is meghatározó. Miként az is, hogy „gondolkozásának fogalmi magassága: kiváló esszé-íróra vall.” Ugyanitt hívja fél a figyelmet arra, hogy egy szerző hatása az adott közegtől, szerzótől is függ, s nem a hatásoktól, divatoktól, irányzatoktól kell tartani, hanem meg kell teremteni az adott közegből merítkező alkotásokat. Blasco Ibanez kapcsán hoz erre egy példát, markánsan fogalmazva: „A művészet kvalitatív és nem kvantitatív. Hegedűszo és nem zenekar. Mélysége van és nincs terjedelme. Ez az író, aki műveiben a fél világot parcellázta föl, képességeit nem nőhetett túl. Érdemes vele foglalkozni. Tagadhatatlanul erős egyénisége szórakoztat, fogyatkozá-

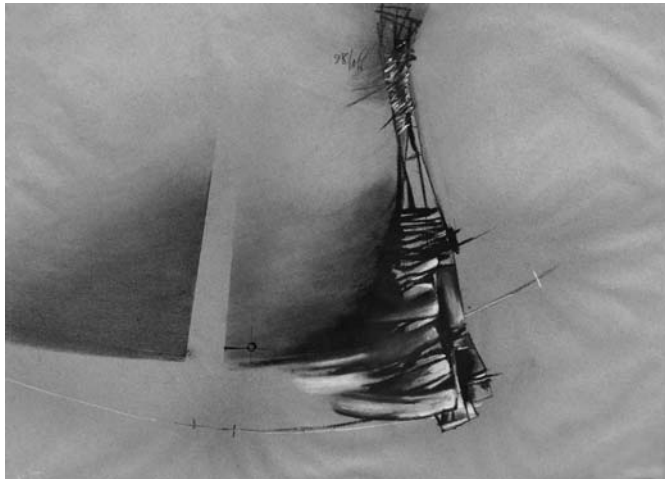
sai bevilágítanak a tehetség és a zseni közt tátongó roppant szakadékba. Óriási méretek, három kontinens vonul el szemem előtt. A legszedületesebb hálót látom, s gyönyörű elgondolni, hogy ez a szédületes háló sem foghatta meg azt, ami egy nyomorult csavargónak, Csokonainak Isten jókedvéből az ölébe hullott.” (*Blasco Ibanez*) Németh László többször alkalmazza az „ál-remekmű” fogalmát, egyedi fogalomrendszere ezekben az írásokban is megmutatkozik, rendkívül frappáns definíciók kíséretében. Az „ál-remekmű” például „nagy művészet, amelyhez nem volt elég nagy művész” egy-egy szerző. De körültekintően, tőle megszokott alaposággal definiálja újra Gide írásairól gondolkodva a récit és a *sotie* fogalmát is. Nem sémákban gondolkodik, nem formulákban, minden műhöz még fogalmi szinten is felkészülten, empatikusan közelít. A Gide-tanulmány éppúgy vallomásos jellegű, mint az eddig közölt tanulmányok szinte mindegyike. Nemcsak írói műhelyébe tekinthet be az olvasó, de megosztja olvasóival írói vágyait, vonzalmait, s azokat a főként alkati okokat, amelyek meggátolják ezek megvalósításában.

A kötetben szereplő írások jelentős része a *Kritikai Napló* része, amelyből zömében 1930–1933 között írott kritikák olvashatók. Ezek nagyobb részt sorozatszerűen a *Napkeletben*, 1932–1933-ban a *Tanuban* jelentek meg. Mások mellett itt ír Martin du Gardról, Duhamelről, Woolfról, Claudelről, Valeryről, Huxleyről. Ezek az írások sokat elárulnak Németh László kritikai szemléletéről, látásmódjáról.

Az *Ivan Oljelund: I ny jord* például fontos írás, az egyéni és közösségi érdek eltávolodásáról szól, a huszadik század meghatározó különbségeiről a tizenkilencedikhez képest. Ne gondoljon senki fejlődést ellenző szemléletre (Németh László irodalmi, tudományos érdeklődése nyitott volt minden újdonságra, elkápráztatóan tájékozott volt ezen a téren is). – inkább szomorúan rögzíti: „Egy csalódás örökösei vagyunk. Kimúlt az utópia, amely százötven év történelmének volt szívós heroizmusa: nem hiszünk többé, hogy az emberi lét társadalmi úton megjavítható. Nincs század, amely politikai ideáljaival a tizenkilencedik század mellett megállhatna. (...) Ez a politikai eltompulás az egyént magára hagyja önmagával. A világ ügye helyett önmaga ügyével kell törődnie. Nem hiszünk többé, hogy a történelem fejlődés. Ha fejlődik valami, mi magunk fejlődhetünk. Az előre helyett a fölfelé lesz az erőfeszítés iránya. Az egyén nem a társadalomnak felelős, hanem önnön felemelkedés igényének.”

Németh László életművében sok példát találhat az olvasó a sznobizmus fogalmának, alkotói szempontból jelentőségének firtatására. Werfel *Barbara oder die Frömmigkeit*jével kapcsolatban fogalmazta meg: „tanulmányt lehetne írni a sznobizmustól való rettegésről, mint

írói gátlásról. (...) Nem lehet minden mondatunkban őrizkedni, hogy valamit el ne kövessünk. Inkább legyek sznob, minthogy ne akarjak sznob lenni. Különböznem is nehéz belátni, hogy ez a „sznobizmofónia” a sznobizmus gyógyíthatatlan felsőfoka.” Claudelről szóló írása is tanúskodik arról a maximális olvasói odafordulásról, mű iránti „alázatról”, mely értő olvasatait jellemzi. Azért éppen Claudelről említem, mert hozzá „belső ellenállás”-sal fordult, mégis, a megértésre törekedve úgy vélte: „Egy meg nem értett nagy író problematikussá tesz magam előtt. Egy meg nem értett nagy író: szellemünk egyirányú csenevészége; hiány, amely minden ítéletünkben ott kísérhet. De hátha (...) a mű többet követel, mint amit az írónak megadhatunk?” A Claudelről szóló elmélkedést azért tartom fontosnak, mert olyan problémát vet fel, mely nem csak a huszadik, de a huszonegyedik század irodalmára is rányomja bélyegét, s amelynek megítélése szélsőségesen megosztja a még meglévő olvasókat. Nevezetesen

különböző elméletek és a szépirodalom kapcsolatáról van szó. Németh László üdvözlö Claudelet elméleti nyitottságát, érzékenységét, köztudott, neki magának is számos elméleti, módszertani írása olvasható, érdeklődéssel tanulmányozza a különböző elméleti, szellemi irányzatokat. Azonban Claudel példájára utalva megjegyzi: „Claudel (...) túlságos szerepet juttat a darabban (...) az elméleti gondolatnak. (...) Claudel színpada így nem is belülről keletkezik, hanem kívülről, nem a dráma követeli ki magának, hanem az elméleti szándék kényszeríti rá a drámára. A nagy művészet ilyen, gondolja Claudel. A nagy művészet azonban belső okokból ilyen, s nem mert a nagy művészet ilyen szokott lenni.”

Színkritikái (Giraudoux, Pirandello, Shaw, Strindberg, Hauptmann, Rostand, Emllyn Williams darabjairól) szerző–mű–színház kapcsolatát boncolgatják. Természetesen ezeket a műveket is igyekszik eredetiben olvasni, s a műveket éppoly körültekintéssel méltányolja, s bírálja, mint az előadásokat. Miként saját drámáira vonatkozó önreflexív írásaiban, e darabok kapcsán is izgatják a drámairodalom huszadik századi tendenciái, újításai, dramaturgiai, rendezői megoldásai.

Az 1968–1969-es *Olvasónapló*ban felszínre kerülő gondolatok a görög tárgyú írások vallomásosságát idézik (pl. Eliotról, Faulknerrel, Camusról, Musilról,

Brechtről, Mrożekről, Simone Weilről szólva). Ezek az írások egyértelműen jelzik, hogy nem csupán elvszerűen vallotta az érdeklődés jelentőségét, a nyitottság elengedhetetlen voltát az olvasó és a szerző részéről egyaránt. Műhelyekbe kívánt betekinteni, szerzőként is vizsgálva a műveket – az írói megoldások, technikák ebből a szempontból is izgatták (nem csak az értelmezés szempontjából), néhol alternatívákat is felvet a lehetséges megoldásokkal kapcsolatban. Ebben a tekintetben is rendhagyóak, izgalmasak ezek az írások.

Érdekes, hogy ezek a tanulmányok, kritikák most kerülnek újra az olvasók elé. Általánosabb érvényű megállapításait korszerűnek érezzük. Németh László ezekben a tanulmányokban, kritikákban is tesz olyan megállapításokat, melyek feltehetően minden korban megszólítják az olvasót, egyben felhívja a figyelmet a tendenciák mellett az ismétlődésekre.

Talán ezért is izgatja annyira mind a művek, mind az alkotók szempontjából a morál kérdése. Szerzői szerepértelmezésében morál és esztétikum egységét vallja, ez azonban nem jelenti azt, hogy személyes kánonjából kizárná azon szerzőket, akik erről másként gondolkodnak. „Az író morálja szembekerülhet a polgárokéval, ledöntheti talapatukról a halott erényeket, védelmébe vehet egy bűnt, kitagadottakat tehet meg szenteknek, de sosem sülyedhet le az élet moráltalan moráljájáig.” (*Heinrich Mann: Die grosse Sache*) Proust tanulmányában szigorúbban fogalmaz: „Az erkölcs az az alakító erő, amellyel körülményeink uraivá válunk, s egy ember általában annyit ér, amekkora erkölcsének alakító ereje.”

Sok félbemaradt lehetőséget talál az olvasó a Németh-életműben, e kötetet illetően például sajnálatos módon ilyen az el nem készült lengyel tanulmány (*A lengyel irodalom tájain*), melyből egy rész készült csak el (Dąbrowska *Éjjelek és nappalok* című regényéről), feltehetően ugyanazért, amiért végül irodalomtörténetet sem írt, ahogy Füzi László fogalmazott: „magához rántotta a kor” (*Centenarium után*. Tiszatáj, 2008. 1. 71.), s persze saját írói terve, munkái.

Németh László világirodalmi írásainak záró kötete talán nem olyan egységes, mint az előző kettő volt. Figyelemmel, nyitott olvasói odafordulással azonban – a szerző Proust tanulmányát idézve – fellelhetjük „Az esetlegesen az egyetemest!”